

SZABADFALVI JÓZSEF*

Jogállamiság – jogérvényesítés – jogvédelem – közjogi bírászkodás összefüggései a dualizmus kori magyar jog- és államtudományi irodalomban**

A címben szereplő négy fogalom szoros kapcsolatban áll egymással. A jogállamiság kérdése eleve feltételezi az individuális jogok érvényesülését, illetve megsértésük esetén való védelmét, amelyben különleges szerepe van a közjogi bírászkodásnak. A hazai szakirodalomban a 19. század utolsó harmadában – bizonyos vonatkozásban már a neoabszolutizmus idején –, majd a századfordulót követő időszakban keletkezett művekben került elméleti megalapozásra az alkotmányos demokrácia jogállamiság-kritériumainak megfelelő közjogi jogvédelem rendszere. Mindebben jelentős szerepet játszottak a dualizmus kori hazai jog- és államtudomány legjelesebb képviselői, jogtudósok, állam- és politikatudósok, sőt a politika gyakorlati világában is megmerítkező jogi közirók. Az ebben az időszakban született elméleti és részben gyakorlati elképzelések és javaslatok vázlatos rekonstrukciójára vállalkozik e tanulmány.

A közjogi (közigazgatási) bírászkodás gondolata ugyan már 1848-ban felmerült, de kialakítása a dualizmus időszakában a jogállamisággal összefüggő törekvések eredményeképpen a modern polgári állam működésének feltételeként valósult meg.¹ A kiegyezés utáni magyar közpolitika fő törekvésévé vált a jogállami intézményrendszer kialakítása keretében

* egyetemi tanár, Debreceni Egyetem ÁJTK

** A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

¹ Stipta István szerint: „A magyar közigazgatási bírászkodás szervezeti, hatásköri és eljárási rendje a modern államfejlődési tendenciák eredményeképpen alakult ki. A közigazgatási judikatúrát a jogállamiság polgári kori követelményei hívták életre, és ezek szabták meg működésének hazai alkotmányos kereteit is. A dualizmus időszakának két tárgybeli törvénye a magyar történelmi alkotmány részét képezte, ezeket a kortársi szakirodalom mértékadó része alaptörvényi rangú normaként tartotta számon. A közigazgatási bíróságok hazai intézményrendszerét és jogvédelmi tevékenységét történelmi alkotmányunk vívmányaként tisztelhetjük.” (STIPTA ISTVÁN: *A történelmi alkotmány és a közigazgatási bírászkodás*. FORVM Acta Juridica et Politica, VIII. évf. /2018/ 1. sz. 329. p., illetve STIPTA ISTVÁN: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 51. p.) A közigazgatási bírászkodás magyarországi kialakulásáról és a jogállamiság szempontjainak ebben játszott szerepéről lásd SCHWEITZER GÁBOR: *Közigazgatás – igazságszolgáltatás – jogállamiság, avagy a közigazgatási bírászkodás kezdetei Magyarországon*. Állam- és Jogtudomány, XXXVIII. évf. (1996–1997) 1-2. sz. 21–35. pp.

a közigazgatási bíraskodás létrehozása. A közjogi jogvédelem sajátos formájának a megvalósítása az alkotmányos állam megteremtésének előfeltételeként fogalmazódott meg.

Bár a jogállam, illetve joguralom fogalmat Eötvös József nem használta, de az 1854-ben megjelent *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című fő művének második kötetében a törvény uralmáról, illetve „fensőségéről” a következőket írja: „A kit az államban az uralkodás illet, – legyen bár a nép avagy egyes ember – megváltoztathatja az állam alkotmányát; a kikre a törvényhozó hatalmat ruházták eltörölhetnek egyes törvényeket, újakat hozhatnak, s az által új szabályokat adhatnak a birói hatalom elé, mellyek szerint kell itélnie; de míg az alkotmány fenáll, s a törvény nincs eltörölve, a bíró egyes esetre kimondott ítélete fölötté áll a törvényhozás akaratának, fölötté az uralkodó akaratának. A birói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél.”² A törvény ilyen értelmű uralmát azonban Eötvös leszűkíti az államhatalom és az állam egyes intézményei közötti hatásköri kérdésekre, melyek eldöntésére „ítélőszékekre” van szükség.³ A bíróságoknak az észak-amerikai rendszer szerinti alkotmányvédő szerepét tartja követendőnek, és nem hangsúlyozza az államhatalomnak az egyénnel szembeni (közigazgatási) jogsértési esetén alkalmazott jogvédelmet.

A jogállam terminus használatával a hazai szakirodalomban elsőként Csemegi Károly, a magyar büntetőjogtudomány korszakos alakja egyik korai írásában találkozunk.⁴ A Schmerling-féle provizórium kezdetén 1861-ben az államminiszter intézkedéseivel szembeni kritikaként tette közzé „A büntető törvények és a bíróság” című tanulmányát, amelyben a következőket olvashatjuk: „A valódi conservativizmus a népek életéből keletkezett; s az azzal egybeszővődött intézményeknek megóvásában, ezeknek rendszeres kifejlésésében, valamint a szerzett jogoknak tisztelésében áll. Ennyiben a conservativ fogalom, a legitimitás fogalmába beolvad, mely utóbbi mintegy foglalhatja és kifejezése azoknak az állandó, kötelező és változhatatlan alapoknak, melyeken a jogállam nyugszik.”⁵ Csemegi e munkájában részletesen tárgyalja azokat az okokat, amelyek a „közszabadság” érdekében a közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztása mellett

² EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. II. köt. Emich. Pest, 1854. 405–406. pp.

³ Vö. NAGY J. ENDRE: *A magyar államélet a XIX. században II. Európai perspektíva a forradalom után: Eötvös József (1813–1871)*. Jogtörténeti Szemle, 2019. évi 2. sz. 69. p.

⁴ A jogállamiság kérdése, illetve fogalma a német közjogi, államelméleti irodalom közvetítésével jelent meg a 19. századi magyar szakirodalomban. Két hazai kiadású fordítás-kötet érdemes megemlíteni, amelyek hatást gyakoroltak a korszak jog- és államtudományi fogalomhasználatra és szemléletmódjára. Elsőként Robert von Mohl, eredetileg 1859-ben közzétett *Encyklopädie der Staatswissenschaften* című munkáját kell kiemelni, ami hét évvel később jelent meg magyar nyelven, és amelyben a Rechtsstaat tükörfordításaként főnévi formában olvashatjuk a „jogállam” fogalma. (Vö. MOHL, ROBERT VON: *Encyklopädie der Staatswissenschaften*. Laupp. Tübingen, 1859. Magyarul: MOHL ROBERT: *Az államtudományok encyclopaediája*. /Ford. Löw Tóbiás/ Heckenast. Pest, 1866. /2. kiadás: 1871/) A másik mű Rudolf von Gneist nevéhez fűződik, akinek *Der Rechtsstaat* című 1872-ben publikált könyve 1875-ben *Jogi állam* címmel jelent meg magyarul. (Vö. GNEIST, RUDOLF VON: *Der Rechtsstaat*. Springer. Berlin, 1872. Magyarul: GNEIST RUDOLF: *A jogi állam*. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Bizottságának megbízásából fordította: dr. Takács Lajos/ Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. Budapest, 1875.)

⁵ CSEMEGI KÁROLY: *A büntető törvények és a bíróság*. [Eredetileg megjelent: *Magyarország*, 1861. évi december 6., 7. és 8. számaiban.] In: Csemegi Károly művei. I. köt. I. Közjogi és publicisztikai dolgozatok. II. Jogászegyleti beszédek. (Sajtó alá rendezték: Edvi Illés Károly – Gyomai Zsigmond) Franklin-Társulat. Budapest, 1904. 73. p.

szólnak. Ennek kapcsán a közigazgatási hatóságok által okozott egyéni jogséremlmek független bíróság általi jogorvoslásának fontosságára hívja fel a figyelmet, ezt tekinti a jogállam legfőbb attribútumának.

Csemegi „Közigazgatás és törvénykezés” című 1862-ben megjelent tanulmányában tovább árnyalja a jogállamiságról alkotott nézeteit: „Sokat hallunk, sokat olvasunk napjainkban szabadságról, szabadelvűségről és alkotmányról. De az a szívósság, melylyel a kormányok parancsaik végrehajtóinak sértetlenségéhez még ma is sikerrel ragaszkodnak... meggyőz minket arról, hogy a nagy szavakban áradó haladás, csupán némely lényegtelen formák mesterséges kiszövéséből áll... Mig az alkotmányban vagy ezen kívül s e mellett, olyatén szabály ismertetik el törvény gyanánt, mely azt rendeli, hogy a kormányhivatalnok felsősége rendeletének teljesítéséért a bíró által felelősségre nem vonathatik: addig a jogállam pusztá fantomkép s az alkotmány nem érdemli azt a fáradságot, mely annak összeszerkesztésére fordított.”⁶ Mint látjuk Csemegi következetesen kiáll a jogállamiság eszméje mellett, s az intézményes megoldások híveként az egyes államhatalmi ágak „felosztását”, különös tekintettel a közigazgatás és bíraskodás különválasztását és az előbbi bírósági kontrollját szorgalmazta.

Ugyancsak 1862-ben jelent meg Kautz Gyula a hazai államtudományi, állambölcseleti (politikai), közgazdaságtani irodalom meghatározó alakja *Politika vagy Országásztan*⁷ című műve, melyben a modern „alkotmányos” állam – amit „jog- és kultúrállamnak”⁸ nevez – leírása kapcsán használja a jogállam fogalmat. A neoabszolutizmus éveiben az ilyen megfogalmazások politikai állásfoglalással is felértek. Kautz kantianus érveléssel határozta meg a „jogállapot” értelmét: „A rendezett Jogállapot teljes megvalósításának egyik főfolyománya az, hogy az államtagok mindenike, mint emberi méltósága s személyi szabadságában biztosított polgár, minden általa észszerűnek felismert, s küljölléte, erkölcsi, anyagi és szellemi boldogságára, vezető czélok elérésére, szabadon s akadálytalanul törekedhetik; erőinek, képességeinek teljes kifejtését és érvényesítését foganatosíthatja.”⁹ Az „Egyéni Szabadságjogok (Individuelle Freiheitsrechte)” kapcsán kijelenti, hogy azok „az általános emberi ősjogokkal többé kevesbbé azonosok; és ép ez okból minden valódi jogállamban, még az alkotmánynélkülben is, tiszteletben tartandók és biztosítandók.”¹⁰

Fő államelméleti műve második, „teljesen átdolgozott” változata *A politikai tudomány kézikönyve* címmel 1876-ban jelent meg, melyben az államok osztályozása kapcsán tesz említést a jogállamról.¹¹ Az államok tipizálásakor az „államalkatok” két fő osztályát említi, úgymint a jog- és igazságosság eszméjét érvényre juttató „jog-államot” (Rechtstaat), és az „önkény-államot” (Gewaltstaat): „A jogállam a jog egyeduralma a tárgyilag létesített jogi szabványok s törvényes alakzatok és intézmények alapján, illetőleg olyszerű organismusa a közéletnek, a melyben uralkodó és nép, kormányzók és kormányzottak, tekintély és szabadság, rend és haladás egymáshoz viszonyukban s egymásra való hatá-

⁶ CSEMEGI KÁROLY: *Közigazgatás és törvénykezés*. [1862] In: Csemegi Károly művei. I. köt. 92. p.

⁷ Kautz Gyula: *Politika vagy Országásztan, tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. Rendszeres tan- és kézikönyvül*. Heckenast. Pest, 1862.

⁸ KAUTZ GYULA: *Politika vagy Országásztan...* [1862] II. p. (Előszó)

⁹ Uo. 9. p.

¹⁰ Uo. 152. p.

¹¹ KAUTZ GYULA: *A politikai tudomány kézikönyve*. Franklin-Társulat. Budapest, 1876.

sukban törvény- és alkotmányszabta módon rendezvük; a társadalom minden tagja ereinek és tehetségeinek kifejlesztésében, s jogos érdekeinek érvényesítésében kellő szabadságnak s törvény előtti egyenlőségnek örvend; a státushatalom viselője és közegei alkotmányos korlátoknak s ellenőrzetnek alávetvük... Míg az önkény-állam az, a melyben az imént jelzett kellékek nincsenek meg, az államdolgok intézése egynek vagy többeknek kénye, különérdeke, törvényt és alkotmányt kizáró tetszése szerint eszközöltetik, jog- és alkotmánybiztosítékok hiányzanak, a polgárok mint egyének s mint összeség a szabad önelhatározás s mozoghatás jogával nem bírnak, a hatalom orgánumainak mindenbe gyámkodó beavatkozása szabályul áll, s az egész közület csak úgy jelenkezik, mint egy nagy gépely s rendőri szervezet!”¹² A bírói hatalomról megállapítja, hogy a „közsabadságnak” és a „joguralomnak” az egyik erős támasza. A bírósági szervezetrendszeren belül a „közigazgatásjogi bíróság” kapcsán megjegyzi, hogy „[a]z igazi jogállam létfeltétele az, hogy az alkotmány és törvényhozás által biztosított minden magán- és nyilvánjogai a fizikai és erkölcsi személyeknek: független s jólrendezett bíróságok ortalma alá helyeztessenek, mely bíróságokhoz akkor is fordulhatni, hogyha egyesek valamely közhatóság (kormányzati közeg) által magukat jogaikban sértettnek tartják.”¹³ Érdemes megjegyezni, hogy említést tesz az ún. állambíróságról, melynek álláspontja szerint fontos szerepe van a jogállam intézményrendszerében: „Az igazi jogállam egyik kelléke az is, hogy létezzék benne oly legfő bíróság vagy törvényszék, a mely előtt a státusalkotmány biztosítékai érdekében panasz- és vád emeltethetik oly személyek vagy hatalmi műszervek ellen, melyek állásukkal visszaélve az alkotmányt megsértik vagy önkény és erőszakoskodás által veszélyeztetik.”¹⁴ Legvégül utalni kell az igazságügyi szervezet működésének Kautz szerint legfontosabbnak tartott „főbb irányelveire”, mely nélkül a „polgárosult állam” nem tarthat igényt a jogállam címre.¹⁵

¹² Uo. 199. p.

¹³ Uo. 437. p.

¹⁴ Uo. 443. p.

¹⁵ „A polgárosult állam, s főleg az, a mely a »jogállam« czimére igényt tart, igazságügyi szervezetében egynemű vezér- és irányelv érvényrejuttatására van utalva, melyek foglalata a következő: a) Legyen mindenképp előtt biztosított mindenkire nézve (mint polgári alapjog) a bírósághoz való folyamodhatóság, a melyben a társadalmi jogótalom arra nézve érvényesül; a közhatalom e szerint tartozik arról gondoskodni, hogy az igazság keresésének útja még legszegényebb polgárára nézve is lehetségessé váljon, s mesterséges akadályok, súlyos törvénykezési illetékek stb. által attól senki vissza ne rettentessék. – b) Az igazságszolgáltatás szorosan elkülönítendő a közigazgatástól, úgy, hogy igazságügyi és adminisztratív közeg egy és ugyanazon hatóság vagy hivatalnok ne lehessen, s bírói és peres féli állást egyidejűleg senki se foglalhasson el. – c) Senki se vonatassék el illetékes (törvényileg meghatározott) bírója elől; valamint egy ügy se utaltassék oly bírósághoz, mely annak tárgyalására és eldöntésére törv. [törvényileg – Sz. J.] nincs jogosítva. Az újkori jog- és államfejlődés ez elveket érvényre emelve, s a középkori rendi különbségeken alapuló törvénykezést mellőzve, minden rangú és rendű polgárait egyforma eljárás szerint s a közönséges bíróságoknak veti alá; s a jó igazságszolgáltatással összeférhetlennek tekinti a kivételes törvényszékeket (Ausnahmsgerichte), melyek rendszerint nem az igazság, hanem vagy a szenvedély vagy az önzés vagy a kényhatalom közegei. – d) Legyen a bíróságok illetékességi köre, folyammenete (Instanzenzug) eljárása, s hatósági területe világosan és határozottan megállapítva, mindenképp pedig a bírói függetlenség biztosítva; biztosítva akként, hogy menten minden illetéktelen külbefolyás-, pártmesterkedés-, kegyigéret és megfélemlítéstől, a bíró és törvényszék teljes önállósággal járasson el tisztjében, s mondhasson ítéletet hatalmasok és gyengék, gazdagok és szegények, üldözők és üldözöttek felett. – e) Emeltyűje az igazságszolgáltatás sikerességének a nyilvánosság; mely a polgároknak a jogérzületet és a közszellemet fejleszti, s hatalmi túlkapásokat és önkényeskedést akadályoz; továbbá a szóbeliség a peres eljárásban, mint a mely által a törvénykezés egyszerűbbé olcsóbbá s gyorsabbá

A 19. század második felének egyik legsokoldalúbb társadalomtudósa, a bölcsész végzettségű, de az államtudományokban is jelentőset alkotó Schvarcz Gyula a dualizmus kezdetén a magyar közjogi viszonyok elemzésekor használta a jogállam fogalmat. *Allamintézményeink és a kor igényei*¹⁶ című 1871-ben megjelent – a hazai közjogi komparatiztika egyik korai¹⁷ – művében szembeállítja az angol, francia és általában a fejlett nyugat-európai államok közjogi viszonyait az alkotmányos monarchia hazai állapotával, s keserűen állapítja meg, hogy Magyarország mélyen alatta áll a korabeli modern alkotmányos monarchiák „színvonalának”, ugyanakkor meglehetősen radikális, újító javaslattal él a jogállami intézményrendszerre vonatkozóan. A kidolgozottak nem nevezhető reformelképzelése a hazai közjogi hagyományoktól idegen megoldásban öltött testet: „Egyes ember a mai jogállamban nem lehet őre az egész alkotmánynak. Az alkotmány őre ma már csak egy okszerűleg szervezett testület lehet. Még pedig... nem politikai testület. Hanem valódi bíróság, mely bírjon a függetlenség, illetékesség és felelősség minden biztosítékaival. Államtörvényszék, vagy ha tetszik, alkotmányszék.”¹⁸ A másfél évszázaddal későbbi szemlélő joggal gondol a modern értelemben vett alkotmánybírószágra, mint az alkotmány őrére, mely elképzelés az idő tájt Közép-Európában mindenképpen unikumnak számított.¹⁹

válík, s az alkotmányossági feltételek és alapok is szilárdulnak. – f) A törvényszékek alakítása és folyamatainak szervezése a peres ügyek különfeleségének megfelelőleg eszközöltessék; s főleg arra fordítson az állam figyelmet, hogy bírakul csak feddhetlen jellemű, alapos képzettségű s nemes hivatásuktól áthévílt lelkülettel bíró egyének jelöltessenek ki. – g) Az alkotmányosság követelésével megegyezőleg nyujtassék mód és alkalom a közpolgároknak is bírósági funkciókban részvételre, a mi a békebírószék, meg az esküdtszéki intézmény által valósítható meg. – h) A helyes igazságszolgáltatási rendszer egyik föltétele a jogvédelmet eszközölő s a peres feleket bíróságok előtt szakszerűleg képviselő ügyvédség; mint kiegészítő eleme is a törvénykezési alkotmánynak, s praktikus iskolája a bírói, a magasb közhivatalnokai, az orsz. képviselői stb. pályáknak. – i) Alig nélkülözhető kellékét a törvénykezésnek képezik (főleg korunkban s bonyolultabb köz- és jogviszonyainkkal szemben) rendszeres (civil- és büntetőjogi) törvénykönyvek (Codex) s perrendtartási szabályok; hogy a bírónak ítélehozzatalában szoros zsinórmérve legyen, a törvénykezésben minden önkény s kétértelműség kizárattassék, s mindaz eltávolítható legyen, a mi a pertárgyalásnak szükségtelen hosszabbítása- és összebonnyolítására, vagy elhamarkodás és felületességre vezethetne. – k) Végül lengje az összes törvénykezést és igazságszolgáltatást át a modern idők felvilágosult szelleme, a humanitás és a méltányosság tekintetei; ne feledje soha a státus (főleg a büntető politikában) azt, hogy az igazságsóság a megsértett jog helyreállításában (fenyítésben és büntetésben) az emberiség követeléseivel nem összeférhetetlen; s hogy azon nagy érdekek, a melyek a szabad s alkotmányos állam biztosítékai, egy szabadelvű s az emberi méltóság elvére alapított törvénykezési szervezetben és eljárásban is hathatós támaszt bírnak.” (Uo. 501–502. pp.)

¹⁶ SCHVARCZ GYULA: *Allamintézményeink és a kor igényei*. I. füzet. Aigner. Pest, 1871.

¹⁷ Vö. IVÁN DÁNIEL: *Schvarcz Gyula – közjog és komparatiztika egy történész szemével*. Pro Publico Bono. Magyar Közigazgatás. III. évf. (2015) 3. sz. 173–188. pp.

¹⁸ SCHVARCZ GYULA: *Allamintézményeink és a kor igényei*... 18. p.

¹⁹ Lásd erről még: MIRU GYÖRGY: *Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Schvarcz Gyula politikai gondolkodásában*. Kandidátusi értekezés. (Kézirat) Debrecen, 1997.; *Kísérlet az állam körül: Schvarcz Gyula reformtervei a dualizmuskori alkotmányosság továbbfejlesztésére*. Aetas, XIV. évf. (1999) 1–2. sz. 86–111. pp.; *Bevezetés*. In: Schvarcz Gyula. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Miru György) Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2000. 34–35. pp.; SZABÓ ZSANETT: *Schvarcz Gyula (1838–1900) államfelfogása*. Joghistoria, XXIV. évf. (2019) 1. sz. 27–28. pp.

A jogállam-felfogások vizsgálata során szót kell ejteni Concha Győzőről a hazai államelmélet, közjog és politikatudomány korszakos alakjáról.²⁰ Magával a fogalomhasználatával Otto Bähr *Der Rechtsstaat* című művéről szóló terjedelmes szemle cikkében találkozunk.²¹ Az 1871-ben megjelent írás bevezetőjében megállapítja, hogy a jogállam terminus immár négy-öt évtizede a közjogi és publicisztikai irodalomban használatos: „A jogállam fogalma... speciális német kitalálás, a sajtónkban is szemlátomást azóta halljuk e szót, mióta abban a nem kis mértékben német tejen felnőtt nemzedék tért foglalt.” A jogállam közkeletű értelemben „[j]elenti a nép részvételét a törvényhozásban, s a kormányzást a törvények szerint, jelenti az osztálykülönbségek megszűnését, a választások szabadságát, s ez esetben bizonyára pleonasmust képez, mert az alkotmányos jogállam, a jogegyenlőség ugyanazt fejezi ki.” A jogállam valódi lényege Concha szerint, hogy az egyén és „közület” viszonyaiban „a jogot emeli léte alapföltételévé”. Ahhoz, hogy a jog „megvalósulhasson”, vagyis „az élet viszonyai... [a] megállapított jog szerint alakuljanak”, szükség van a bíró tevékenységére. Míg a magánjog területén a bírói jogvédelem adott, addig a „közjognak nincs bírója, nincs bírói végrehajtója” – írja a kiegészítést követő évek magyar viszonyairól.²² Holott a jogállam elvei szerint, hogy „van-e helye bírói ítéletnek a közigazgatás tényei felett, [azaz]... vajon átlépte-e a közigazgatás a szabadelhártározásának nyitva hagyott tért, mi tisztán jogi kérdés”, a bíróság által eldönthető.²³ Gondolatmenete végén a jogvédelem terén az igazságszolgáltatás általános szerepéről megjegyzi: „... minden jogunk minden érdekünk felett a bíróság hatalma lebeg. Vagyunk, életünk tőle függ, s jut-e eszünkbe hatalmától rettegni? sőt ellenkezőleg, benne bízunk mint jogaink őrében. Miért fél tőle hát az állam? Van-e alapja a bíróságtól jogellenes ítéleteket várni? S miért éppen az állam? Mi erre semmi okot nem látunk.”²⁴

Bő fél évtizeddel később, 1877-ben megjelent *A közigazgatási bíraskodás az alkotmányosság és az egyéni jogokhoz való viszonyában* című művében már külön fejezetben foglalkozik a jogállamiság kérdésével.²⁵ Concha a német jogfejlődés sajátos következményeként mutatja be a „jogi állam” jelentéstartalmának változását, és megítélése szerint csak a legújabb fejlemények tükrében lehet koncepcionálisan elfogadható interpretációval találkozni. Ez pedig nem más, mint a „köz- és közigazgatási jogok bírói független védelme” intézményes rendszerének kiépülése, vagyis a kormányzati és közigazgatási intézkedések bíróság előtti megtámadásának lehetősége. A helyes elméleti álláspont szerint az, ha „[a] jogi állam ügye ez által a leglényegesebb pontján a processualisták kezébe kerül, mint a bírói hatáskör kérdése, s azok, lehet mondani nem rosszul fogják fel, nem rosszul védelmezik, abból indulva ki, hogy akármely közigazgatási intézkedés, legyen az

²⁰ Concha Győző államelméleti felfogását lásd bővebben: EGRESI KATALIN: *Concha Győző konzervatív állam-eszménye*. Jog – Állam – Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat, I. évf. (2009) 1. sz. 77–107. pp.

²¹ CONCHA GYŐZŐ: *Der Rechtsstaat*. Eine publicistische Skizze von Dr. O. Bähr. Jog- és Államtudományi Folyóirat, I. évf. (1871) 1. sz. 373–398. pp.

²² Uo. 377. p.

²³ Uo. 394. p.

²⁴ Uo. 395. p.

²⁵ CONCHA GYŐZŐ: *A közigazgatási bíraskodás az alkotmányosság és az egyéni jogokhoz való viszonyában*. Athenaeum R.-Társulat. Budapest, 1877. 23–36. pp. (A fejezet címe: „A »jogi állam« fogalmának eredete és sorsa Németföldön”.)

katonai, adó, rendőri, ipari természetű, ezáltal nem válik alkalmatlanná a bírói ítélkezésre.”²⁶ Kora legfőbb elérendő törekvéseként a „független bíróságok” és a „törvényes eljárási formák” megteremtésével látja megvalósíthatónak a jogállamiságot: „Azon állam, mely ezt megvalósítja, lesz a jogi állam. A jogi állam jelszónak ha valami konkrét tartalmat akarunk szerezni, azt másban hiába keressük, mint abban, hogy alatta az államnak oly fejlődési fokát értjük, a midőn nem csak a magánjogok, de a köz és közigazgatási jogok is in abstracto létezésükből, pusztán törvényekbeni kimondásukból, bírósági ítélet által vitethetnek át az életbe, nyerhetnek érvényt in concreto.”²⁷

Concha szerint a modern alkotmányos államok központi fogalmaként kell beszélni a jogállamiságról, ahol „a jogilag áthatott állami viszonyok” képezik az állam alapját, melyben a közigazgatási bírászkodásnak van kitüntetett szerepe.²⁸ Lorenz von Steinre hivatkozva megállapítja, hogy „a közigazgatási bírászkodást mint a törvényhozás és végrehajtás közti harmoniának [a] betetőzését” lehet felfogni, mely az alkotmányos állam „mindennapi életében” teremti meg az összhangot.²⁹ Végző konklúzióként kijelenti: „Az állami souverainitásnak az alapjogok általi korlátozása, a modern alkotmányos állam ez egyik fő oldala, már alapjában megváltoztatja a modern állam jellegét, még inkább fogja azt tenni a közjogok bírói védelme, az államot egyszerű uralmi, hatalmi szervből, önmagát mérséklő, magát egyéneiben élőnek, ezeket magával egyenlő becsünek tudó és a bíróság által ilyenek is akaró jogi uralommá alakítva.”³⁰ Concha elméleti megközelítése részben kapcsolódik a korszak dominánsnak tekinthető formális jogállamiság eszméjéhez. Friedrich Stahlhoz és Otto Mayerhez hasonlóan a törvény, a közigazgatás és az egyén közötti rendezett viszony, valamint jogvédelem együttesen jelenti számára a jogállamiság lényegét.³¹

Fontos e helyen utalni Grünwald Béla a dualizmus korának ismert jogásza és politika 1876-ban megjelent *Közigazgatásunk és a szabadság* című művére, mely felfogható a kiegyezés utáni „önálló magyar állam” és benne a „közigazgatási organismus” működésének újragondolását tartalmazó programadó munkának.³² Könyvében Otto Bähr gondolatát idézi, aki szerint „[a] törvénynek és a jognak csak ott lehet jelentősége és hatalma, ahol megvalósításánál bírói ítélet áll rendelkezésre.” – majd saját gondolataival így folytatja: „Ellenben ott, a hol ez az elv még nem jutott uralomra, a hol nemcsak a végrehajtó hatalom akadályozza e fontos elv meghonosítását, hanem a törvényhozás, de sőt maguk a liberális elemek sem követelték e magasztos elv megvalósítását s az e célra szükséges intézmények életbeléptetését, ott csakugyan a rendőri állam uralkodik még, nemcsak külsőleg, hanem a mi még szomorúbb, bensőleg a nemzet szellemében és erkölcsében. Találón mondja Bähr, *Rechtstaat* című munkájában: »az igazságszolgáltatás megtagadása

²⁶ Uo. 33. p.

²⁷ Uo. 35. p.

²⁸ Uo. 100–101. pp.

²⁹ Uo. 102. p.

³⁰ Uo. 122. p.

³¹ Concha az első világháború kitörésének évében a Magyar Jogászegyletben tartott előadássorozat zárószónokaként is megemlíti az alkotmányvédelem fontos intézményeként a közjogi bíróságot: „Az alkotmányvédelemnek a közigazgatás körében kétségkívül legfontosabb orgánuma a bíróság és főleg a közjogi bíróság.” (Concha Győző bizottsági elnöki záróbeszède. In: A közigazgatás reformja. A Magyar Jogászegylet Közjogi és Közigazgatási Jogi Bizottságában 1914. évi január és február havában tartott előadás-sorozat. Magyar Jogászegyleti Értekezések, VIII. köt. /1914/ 57. füz. 180. p. Ugyanaz: CONCHA GYŐZŐ: *Közigazgatásunk reformja*. Jogállam, XIII. évf. /1914/ 3. füz. 161. p.)

³² GRÜNWARD BÉLA: *Közigazgatásunk és a szabadság*. Ráth. Budapest, 1876.

a közjog terén a rendőri állam utolsó búvóhelye.«³³ Mind ezek alapján fogalmazza meg jelszökeént is felfogható kijelentését: „A magyar állam legyen jogállam.” – ahol „[s]aját-szerű varázserő rejlik a jog és törvény uralmában, mely tiszteletre kényszeríti még azt is, a kit sujt s az oly állam, mely megvalósítja a jog és törvény uralmát, szükségképp az állampolgárok tiszteletének és ragaszkodásának tárgya... De a jog és törvény megsértése, a hatóságok önkénye az egyessel szemben, elkeserít és elidegenít s az állam polgárai nem érzik magukat jól oly államban, melyben a jogbiztosság hiányzik, melyben a hatóságok nem a jog és törvény őrei, hanem megsértői, s a jogsérelmeknek nincs biztos orvoslása.”³⁴ A korabeli magyar közjogi viszonyok között a jogállamiság kiterjesztésének konkrét törvényi megalapozása között említi a személyes szabadság megteremtését garantáló köz-igazgatási bíraskodás létrehozását: „[N]e engedjük, hogy a különböző... hatóságok maguk s kivált a miniszterium legyen közigazgatási bíróság, hanem gondoskodjunk arról, hogy más szabad államok példájára egy független fórum ítéljen a hatóságok intézkedéseinek törvényes vagy törvénytelen volta felett. A közigazgatási bíraskodásnak a kormánytól való elvonása nem fogja megfosztani lényeges funkciójától, nem fogja csökkenteni befolyását és hatalmát. Sőt ellenkezőleg a sok apró-cseprő ügy elvonása a kormány hatásköréből, csak képesebbé teheti lényeges és nagy feladatainak érvényesítésére.”³⁵ Grünwald gyakorló politikusként, parlamenti képviselőként aktívan támogatta a közigazgatási bíraskodás ügyét, annak hazai bevezetését.

Szintén szóba kerülnek a „jogi állam” ismérvei Gruber Lajos *A közigazgatási bíraskodás eszméje, kellékei és alakzatai Európában* című 1877-ben még joghallgatóként írt díjnyertes pályaművében.³⁶ A jogállamiság lényegét a jogvédelem, azon belül is a közjogvédelem képezi, ahol a „nyilvánjog alapján támasztott igények... erős oltalomban” részesülnek.³⁷ A kormányzati tevékenység során az „igazgatási hatóságok” minden intézkedése és döntése esetén a jognak való megfelelést a közigazgatási bíraskodás van hivatva megítélni.³⁸ Ez különbözteti meg a „rendőri államot” a „jogi államtól”. E fejlődési út eredményeként válik megítélése szerint a jogi állam „az alkotmányos igazgatás biztosítékává”.³⁹ Hasonló módon foglal állást a közigazgatási bíraskodás kérdésében Lánczy Gyula egyetemi magántanár a *Magyar Igazságügy* periodikában „A közigazgatási bíraskodás szervezéséről Magyarországon” címen 1883-ban megjelent cikkében.⁴⁰ A jogász

³³ Uo. 114. p.

³⁴ Uo. 134. p.

³⁵ Uo. 135. p.

³⁶ GRUBER LAJOS: *A közigazgatási bíraskodás eszméje, kellékei és alakzatai Európában, különös tekintettel Magyarországra és e kérdés parlamentáris sorsának történetére hazánkban*. Athenaeum. Budapest, 1877.

³⁷ „Minden jogi állam célja, elérni azt, hogy minden az államban előforduló jogsértés ellen, eredjen ez bár egy magánhatalomtól vagy a nyilvános hatalomtól, alkotmányos oltalom legyen nyújtva, akkor a minden jogi államban elérteni akart cél el leend érve.” (Uo. 8–9. pp.)

³⁸ „A közigazgatási bíraskodás lényege abban áll, hogy az egyes esetben jogoltalmat nyújtson. Ez a doctrina kívánalma, mely a jogszolgáltatásnak az igazgatásban való létesítéséről szól, az egyes eset materiális eldöntését, az egyes jog oltalmát az igazgatás túlkapásai ellen, jognak és törvénynek az igazgatásban való létesítését követeli.” (Uo. 9–10. pp.)

³⁹ Uo. 41. p.

⁴⁰ LÁNCZY GYULA: *A közigazgatási bíraskodás szervezéséről Magyarországon*. Magyar Igazságügy, XIX. köt. (1883) 1. sz. 27–49. pp. (Ugyanaz megjelent: *A közigazgatási bíraskodás szervezéséről Magyarországon*. Közjogi tanulmány. Zilahy Sámuel Bizománya. Budapest, 1883.)

végzettségű politikus a jogállam „kategorikus imperativusai” között említi a közigazgatási bírászkodás kérdését, mely a „közjogi természetű jogosítványok védelmét” szolgálja a „polgári alapjogok felett támadó viták” eldöntésekor.⁴¹ Mindehhez szükséges az „illetékes bírói hatalom” feladat- és jogkörének törvényben való szabályozása. E sorban kell megemlíteni Beksics Gusztáv ügyvéd, országgyűlési képviselő nevét is, aki publicisztikáiban ugyancsak véleményt formált a hazai jogállamiság megvalósulásáról. *Közigazgatásunk reformja és nemzeti politikánk* című művében minderről így ír: „A magyar államnak jogállamnak, de egyszersmind nemzeti államnak kell lennie. Együtt a kettőnek és nem külön. Ha pusztán csak jogállam volna, s nem egyszersmind nemzeti, példányszerű organismust képezhetne a jog és igazság, de nem a magyar nemzet szempontjából.”⁴² A nemzeti érdeket szem előtt tartó, „nemzeti politikát” hirdető álláspontjában a liberális jogállam és a „nemzeti állam” céleszméjének összeegyeztetését képviselte, amit „nemzeti jogállamnak” nevezett.⁴³ A jogállami intézményrendszer kialakításának kérdésében az európai polgári államok gyakorlati modelljeinek figyelembevételével, de a nemzeti érdekek szem előtt tartásával szorgalmazta a közigazgatási bírászkodás kialakítását. A közeli jövő jogalkotási feladatait a következőképpen határozta meg: „A polgárok jogait biztosítani kell a hatalom tévedéseivel, vagy esetleg visszaéléseivel szemben. A jogállam alap-tétele ez, melynek okvetlenül érvényesülnie kell minden rendezett társadalomban. A magyar jogállam kiépítésére a legközelebbi jövőben két fontos tény fog megvalósulni. Az egyik a választások szabadságának és tisztaságának bírói ortalom alá helyezése. A másik a közigazgatási bíróság felállítása.” – írja 1891-ben.⁴⁴

Fontos e helyen Kuncz Ignác, a dualizmus korszakának kiemelkedő „államtudósa”, gondolatait is felidézni.⁴⁵ „Az államcél gyakorlati jelentősége” című 1877-ben megjelent tanulmányában az állam polgáraiért végzett tevékenységének kétféle célját különbözteti meg. Az egyik az individuum „jogbátorlétének” megoltalmazása, a másik az egyén jólétének biztosítása.⁴⁶ Kuncz az első célt tekinti a jogállam megvalósulásának, ahol „az államnak... kötelessége minden polgárára nézve teljesen egyenlő mértékkel mérni; tehát... az egyenlően megvédett jogi formák határain belül mindenkinek egyenlő szabadságot adni... Az individualismusnak alárendelt állameszme... a mindenkire nézve egyenlően

⁴¹ Uo. 28. p.

⁴² BEKSICS GUSZTÁV: *Közigazgatásunk reformja és nemzeti politikánk*. Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése. Budapest, 1891. 110. p.

⁴³ „A nemzeti állam a jogállam magaslatán is csak azt jelenti, hogy nincsen jog vagy szabadság, a melynek nevében a komoly állami érdek figyelmen kívül hagyását vagy megszüntetését lehetne követelni. Az ekként konstruált nemzeti jogállam fogalma azonban óva int bizonyos túlzásoktól. Igaz, hogy a jognak és szabadságnak meg kell adni a garantiákat, hogy komoly szabadság legyen; mert Magyarország nemcsak nemzeti állam, nemcsak jogállam, hanem kell hogy szabad állam is legyen.” (Beksics Gusztáv felszólalása „A közigazgatás és önkormányzat rendezéséről a vármegyékben” címen beterjesztett törvényjavaslat általános tárgyalása. /1891. június 26./ In: Az 1887–92. évi Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XXV. köt. Pesti Könyvnyomda – Részvény – Társaság. Budapest, 1891. 124. p.)

⁴⁴ BEKSICS GUSZTÁV: *Közigazgatásunk reformja és nemzeti politikánk*... 188. p.

⁴⁵ Kuncz Ignác államelméleti munkásságáról lásd FINKEY FERENC: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1908. 384–386. pp.

⁴⁶ KUNCZ IGNÁCZ: *Az államcél gyakorlati jelentősége*. Jogtudományi Közöny, XII. évf. (1877) 8. sz. 57–60. pp. (1. rész); 9. sz. 65–66. pp. (2. rész); 10. sz. 73–75. pp. (3. rész).

megvédett jogi formákon kívül minden egyéb hatáskörét az államhatalomnak megsemmisíti.⁴⁷ A jogállam e klasszikus teóriája a 18. század bölcséletének terméke, melynek elsődleges célja, hogy „az egyént a rendőri állam gyámkodása alól fölszabadítsa.” Ez az elmélet „az egyéni jog eszközének hirdette az államot, hogy azt a magánjogi formák, a személy és vagyonszármazékok védelmére szorítsa.”⁴⁸

Egy évvel később a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain „A közigazgatási bíraskodás” címmel tizenhat részből álló cikksorozatot jelentetett meg.⁴⁹ Írásában azt kívánta bebizonyítani, hogy a közigazgatási bíraskodást a közigazgatás függetlenségének teljes megóvása mellett érdemes létrehozni és azt nem a közigazgatás keretén kívül, az ellen, hanem mint a közigazgatási „organismus alkatrészét” kell megvalósítani. Az „alkotmányos szabadság betetőzésének és zárkövének” nevezett „közigazgatási bíraskodás biztosítja »a törvények szerinti igazgatás« nagy elvét, és ez által biztosítja nemcsak az egyének jogát és érdekét, hanem az államnak jogát és érdekét is; mert »a törvény szerinti igazgatás« elvének védelme alatt nemcsak az egyéni jog és érdek, hanem az állami jog és érdek is áll.”⁵⁰ Kuncz a magyar alkotmányos berendezkedés átalakítását eredményező közigazgatási bíraskodás bevezetése előtt Bähr *Der Rechtsstaat* című művében körvonalazott intézményes megoldással, a „közigazgatási organizmus keretén kívül konstruált” bíróság felállításával szemben foglal állást. Álláspontja szerint a közigazgatási bíraskodás a „közigazgatási cselekvőség” megkerülhetetlen „attribútuma”, így annak részeként valósítható meg: „A közig. bíraskodás az egyéni jogot nem a közigazgatás ellen, hanem által védi, azt a közigazgatásban magában kifejtett jogászai érzék és tárgyilagosság védelme alá helyezi. Ezen jogászai érzéknek és tárgyilagosságnak pedig a közigazgatásban épen oly rendes állapotnak kell lenni, mint a testben az egészségnak.”⁵¹ Néhány évvel később, 1884-ben „A közigazgatás függetlensége a közigazgatási bíraskodásban” címmel, szintén a *Jogtudományi Közlöny*ben megjelent rövid írásában a korábbi cikksorozatára utalva a „hatalomosítás” tanából logikailag következő különálló közigazgatási bíróság felállításával szemben foglal ismételt állást.⁵²

A közigazgatási bíraskodás elméleti megalapozásának kérdését még alaposabban járja körül „A közjogi s különösen a közigazgatási bíraskodás philosophiája” címen 1887-ben a *Magyar Philosophiai Szemlé*ben megjelent tanulmányában.⁵³ Írásában részletesen kifejti a korábban már vázlatosan megfogalmazott nézeteit, melyet a nemzetállami viszonyok között az egyes hatalmi ágak egymáshoz való viszonyáról és az „abszolút állam-

⁴⁷ Uo. (1. rész) 60. p.

⁴⁸ Uo. (2. rész) 65. p.

⁴⁹ KUNCZ IGNÁCZ: *A közigazgatási bíraskodás*. Jogtudományi Közlöny, XIII. évf. (1878) 21. sz. 169–171. pp. (1. rész); 26. sz. 210–211. pp. (2. rész); 28. sz. 228–229. pp. (3. rész); 29. sz. 233–235. pp. (4. rész); 30. sz. 241–242. pp. (5. rész); 31. sz. 249–250. pp. (6. rész); 32. sz. 257–258. pp. (7. rész); 33. sz. 265–268. pp. (8. rész); 34. sz. 274–278. pp. (9. rész); 35. sz. 282–286. pp. (10. rész); 36. sz. 289–290. pp. (11. rész); 37. sz. 298–300. pp. (12. rész); 38. sz. 306–308. pp. (13. rész); 39. sz. 314–317. pp. (14. rész); 45. sz. 363–366. pp. (15. rész); 46. sz. 370–373. pp. (16. rész).

⁵⁰ Uo. (1. rész) 169. p.

⁵¹ Uo. (16. rész) 372. p.

⁵² KUNCZ IGNÁCZ: *A közigazgatás függetlensége a közigazgatási bíraskodásban*. Jogtudományi Közlöny, XIX. évf. (1884) 7. sz. 49–50. pp.

⁵³ KUNCZ IGNÁCZ: *A közjogi s különösen a közigazgatási bíraskodás philosophiája*. Magyar Philosophiai Szemle, VI. évf. (1887) 5-6. füz. 374–401. pp.

alanyban” való egységéről szóló gondolataival egészíti ki. Ennek kapcsán élesen elválasztva a „rendes”, illetve a „közjogi” bírászkodást. Álláspontja szerint „[a] közjogi bírászkodás által a nemzet a maga alanyiságát kormányozza, a rendes bírászkodás által viszont bírói orgánumai által oly dolgokat intéz el, melyek az ő személyes életén kívül vannak, de uralom alá tartoznak. A közjogi bírászkodás tehát a nemzetre, vagyis az államra nézve valami belső, a rendes bírászkodás valami külső.”⁵⁴ A közjogi bírászkodás részét képező közigazgatási bírászkodás lényegét, elméleti megalapozását a következőképpen határozza meg: „A közigazgatási bírászkodás nem egyéb, mint a közjogi bírászkodás a kormányhatalomban. Ennélfogva a mi a közjogi bírászkodásról általában áll, mindaz áll különösen a közigazgatási bírászkodásról is. Miként az egész közjogi bírászkodás rendszerének, úgy a közigazgatási bírászkodásnak is alapelve, hogy a bírói forma a főhatalomnak nem megszorítása, hanem gyakorlásának módja. A bírói módszer tehát a kormányhatalmat nem veti alá semmiféle kívülről álló hatalomnak. A közigazgatási bírászkodás nem a közigazgatási organismusnak subordinatiója, hanem csak a közigazgatás függetlenségének másik alakja. A közigazgatási bírászkodás lényegileg nem a közigazgatáson kívül és fölött gyakoroltatik, hanem benn a közigazgatási organismusban; nem a közigazgatás ellen, hanem általa; mert minden közjogi bírászkodás magának az illető hatalmi ágának belső szervezete és belső életprocessusa.”⁵⁵

Az 1888-ban megjelent – több kiadást megélt – *A nemzetállam tankönyve*⁵⁶ című főművében az „államfajok” tárgyalásánál az ekkoriban szokásos rendőrállam – jogállam dichotómia mentén végzi el a fogalmi tisztázást: „A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény, mely törvénnyel szabja meg a jogköröket és bíróilag biztosítja a polgároknak úgy politikai, mint magánjogai szempontjából a törvények végrehajtását. Nagyon kedvező a szabadságra nézve, de egyoldalúan alkalmazva, ha t. i. az állam csak jogállam és semmi egyéb, megfosztja az államot, főleg a kormányhatalmat, ruganyosságtól; az egyén jogát biztosítva, háttérbe szorítja a nemzetet, s privatizáló irányra vezet a közjog és a közügy terén. Ennélfogva a jogállamra nem önmagában, hanem mint a politikai állam egyik sajátására kell törekednünk.”⁵⁷ Mindebből kitűnik, hogy Kuncz a jogállamiságot a politikai állam egyik fontos jellemzőjének tartja, amely a kormányzati hatalom „ruganyos” gyakorlását alkalmanként korlátozza. Ugyanakkor megakadályozza a rendőrállami módszerek alkalmazásának lehetőségét.⁵⁸

Kmety Károly a közjogtudomány hazai jeles művelője a Magyar Jogászegylet ülésén 1891. március 7-én tartott előadásában az igazságszolgáltatási és közigazgatási reform részeként a közigazgatási bírászkodás megteremtése apropóján említi a jogállam fogalmát.

⁵⁴ Uo. 377. p.

⁵⁵ Uo. 387. p.

⁵⁶ KUNCZ IGNÁCZ: *A nemzetállam tankönyve*. Drottleff. Pozsony, 1888.

⁵⁷ KUNCZ IGNÁCZ: *A nemzetállam tankönyve*. [1888] 49. p. A későbbi kiadásokban a következő gondolatokkal egészíti ki a jellemzését: „A jogállam nemcsak a rendőrállamnak ellentéte, hanem a rendi államnak is. Annak lényegéhez tartozik tehát az állampolgári szervezet, mert a jog egyenlő és független uralma állampolgári szervezet nélkül nem létezik, s így enélkül jogállam sem lehetséges. A rendőrállam szinte pusztán intézmény, miként a jogállam, de különben egyenes ellentéte az utóbbinak... A jogállam mindig alkotmányos állam, a rendőrállam absolutizmus.” Vö. KUNCZ IGNÁCZ: *A nemzetállam tankönyve*. (Második, bővített kiadás) Stein János M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése. Kolozsvár, 1900. 121. p. Harmadik, bővített kiadás: uo. 1902. 126. p.

⁵⁸ Kuncz *A nemzetállam tankönyve*ben kifejtett jogállam-felfogásáról lásd SZÉKELY TAMÁS: „Az állam maga a nemzet”. Kuncz Ignác nemzetállami koncepciója. Aetas, XXV. évf. (2010) 4. sz. 142–143. pp.

A jogeszme kiteljesülését a bíraskodás új formája megteremtésében látja: „Az egyesek és államhatalom közötti viszony a modern szabad államban valóságos jogviszony jellegét ölti, melyet sérthet[et]lenül megbecsülni a közboldogság első követelményeképpen mindinkább elismernek. Az új-kor szabad állama azért jogállam, mert az egyes szabadságát az állammal szemben is érvényre emelni képes.”⁵⁹ A elmúlt századfordulón megjelent, majd számos kiadást megélt *A magyar közjog tankönyve* című művében mindezt kiegészítve megállapítja, hogy „az összes jogok feltétlen tiszteletbentartása, sérthet[et]lensége a mai jogállamiság első postulatuma.”⁶⁰

Érdekes epizód tanúi lehetünk a 19. század utolsó évtizedének elején, amikor a hazai bírósági joggyakorlatban vélhetően egyedülálló módon egy konkrét ítélet kapcsán – ahol „bírói túlkapas” esetét vélték fölfedezni – vetődött fel az „alkotmányos jogállamiság” kérdése. A *Magyar Közigazgatás* hasábjain a szerző(k) megjelölése nélküli álláspont, mely ilyen formán szerkesztőségi véleménynek tekinthető, a következőképpen szól: „A jogállam fogalma a mi felfogásunk szerint egyáltalán nem zárja ki, sőt ellenkezőleg meg is követeli azt, hogy a közigazgatás az államban az igazságszolgáltatással egyenrangú factor legyen. S ha egy alkotmányos jogállamban a polgár személyes szabadságának védelme elsősorú feladatnak tekintetik: eszményéhez nem lesz azért méltatlan ugyanezen alkotmányos jogállam, ha egy úttal közhivatalnokai becsületét, szabadságát, existenciáját a többi polgáréval egyenlő értékűnek tekinti és bírói túlkapasoktól megvédelmezi.”⁶¹ Hasonló szerkesztőségi állásfoglalásnak tűnik az 1890 őszen a *Magyar Közigazgatás*-ban megjelent cikksorozat, amelyet az aktuális kormányprogramban megfogalmazott közigazgatási reform kapcsán tett közzé a szakmai hetilap.⁶² Az írás a reform részét képező új közigazgatási szervezet kialakításakor a jogállam követelményeinek szem előtt tartására hívják fel a figyelmet. Ugyanakkor megjegyzik, hogy a jogállamiság szempontrendszerének érvényesítésekor túl kell lépni a közhelyes szólások és frázisok hangoztatásán. A jogállam lényegéről a következőket olvashatjuk: „A jogállam fogalma a törvények uralmát jelenti. A jogállamban a törvények uralma tartja fenn az egyének politikai és magán szabadságát. Az védi a polgárokat bárhonnán jövő támadás és sérelem ellen. A jogállamban a törvények korlátain belül, jogával mindenki szabadon élhet. A jogállam a jogok és köteleességek végtelen láncolatát öleli fel s míg egyfelől a jogok szabad gyakorlatának útjait nyitja meg, addig másfelől a köteleességek teljesítéséről is gondoskodik.”⁶³ Ezt követően szó esik a „fennálló” közigazgatás egyik legnagyobb hibájáról, a közjogok gyakorlásának „törvénytelenységéről”, mely alatt az állásfoglalás azt érti, hogy „[s]em a kormányzók, sem a kormányzottaknak jogai és köteleességei nincsenek törvényes formák között szabályozva.” S ugyancsak problémásnak tekinti a „közjogi jogsérelem” elleni „oltalom” intézményes garantálását: „A jogállam eszméje nem tűrheti meg azt, hogy bár mily jogsérelem bírói védelem és megtorlás nélkül maradjon. A közigazgatási hatáskörben felmerülhető sérelmek ellen a panaszjognak utat kell nyitni s azok felett a

⁵⁹ KMETY KÁROLY: *A közigazgatási bíróságok hatáskörének szabályozásáról*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. VII. köt. 1. füzet. Franklin-Társulat. Budapest, 1891. 4. p.

⁶⁰ KMETY KÁROLY: *A magyar közjog tankönyve*. (II. javított kiadás) Politzer Zsigmond és Fiai. Budapest, 1902. 81. p.

⁶¹ *Jogállam és közigazgatás*. Magyar Közigazgatás, VIII. évf. (1890) 19. sz. 2. p.

⁶² *A közigazgatás reformja*. Magyar Közigazgatás, VIII. évf. (1890) 42. sz. 1. p. (1. rész); 43. sz. 1–2. pp. (2. rész); 44. sz. 1–3. pp. (3. rész); 45. sz. 1–3. pp. (4. rész); 46. sz. 1–2. pp. (5. rész); 48. sz. 1–2. pp. (6. rész).

⁶³ Uo. (2. rész) 2. p.

végérvényes határozathozatalt független közigazgatási bírák kezébe kell helyezni.”⁶⁴ A közigazgatási reform talán legfontosabb elemeként kerül deklarálásra a közigazgatási bíróság megszervezése. A modern kor legújabb államszervezési vívmányának tekintett intézmény a „kormányzottak jogvédelmét” garantálva teljesíti be a jogállam eszméjét. Érdekes itt utalni a korszak másik jelentős szaklapjában, a *Jogtudományi Közlönyben* a közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. tc. elfogadását követően megjelent szerkesztőségi vélemény utolsó gondolatára. A magyar jogállamiság formálódása szempontjából a közigazgatási bíróság felállításának jelentőségéről a következőket írják: „... egyik kiegészítője a reformok azon nagy csoportjának, a melyek az utóbbi években hazánkat a jogállam ideáljához lényegesen közelebb hozták; de konstatálnunk kell azt is, hogy nincs avval az elvhű és következetes bátorsággal keresztülvive, a mely a közel mult évek többi reformmunkálatait maradandó alkotásokká teszi.”⁶⁵ Kritikai véleményüket elsősorban arra alapozták, hogy a törvény nem tette teljes körűvé a közigazgatási bírósági jogvédelmet.⁶⁶

Bár a korszakban a közigazgatási bíróság felállítását szorgalmazta, akadtak olyanok is, akik a „fenálló viszonyok nyomása alatt” keletkezett „téves” felfogásként tekintettek a jogvédelem e formájára.⁶⁷ E helyütt kell megemlíteni Mocsáry Lajos közíró-politikust, aki *Allami közigazgatás* címen 1890-ben megjelent munkájában élesen szembefordult a közigazgatási bíróság létrehozásával, melyet a centralizáció „találmányának” és az önkormányzatiság eszmei körével összeegyeztethetetlen intézménnynek tekintett.⁶⁸ Mocsáry általában is kritikus véleménnyel volt a jogállamról, annak kiegyezést követő magyarországi kiépítéséről. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. IV. tc. a jogállamiságra hivatkozással „elvette” a törvénykezést a megyéktől, melyet súlyos hibának tartott. A bíraskodás és közigazgatás ilyen formán való elkülönítését dogmatikus „tévelygésnek” tekintette.⁶⁹ A jogállam jelszó véleménye szerint „magyarul” azt jelenti, hogy „jogászok állama”, és a jogászok Mocsáry legnagyobb sajnálatára a jogfejlődés hagyományaival szemben a centralizáció hívéül szegődtek.⁷⁰

Az elmúlt századfordulót követően Balogh Arthur a kolozsvári jogi kar közjog és politika professzora az 1903-ban megjelent *Alkotmánytan*, illetve *Közigazgatástan* című „iker” műveiben a modern állam jellemzése kapcsán beszélt a jog uralmáról, mely nem csupán az egyének, hanem az egyén és az állam közötti viszonyrendszerben is „uralkodik”. Utóbbi esetben kiemeli a „polgárok jogainak” tiszteletben tartását.⁷¹ A modern államról megállapítja, hogy „a jog uralmát a magán- és büntetőjogon kívül az egyes és az

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ *Közigazgatási bíróság*. Jogtudományi Közlöny, XXXI. évf. (1896) 23. sz. 177. p.

⁶⁶ „... a törvény meg fogja továbbra is tagadni a bírói utat és az evvel járó jogbiztonságot a közigazgatási kérdéseknek egy nem kevésbé nagy területén, mint a minő az, a melyen megadja, az által, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörét nem az u. n. elvi megállapítás, hanem a taxatio alapul vételével állapította meg.” (Uo.)

⁶⁷ MOCsÁRY LAJOS: *Allami közigazgatás*. Singer és Wolfner. Budapest, 1890. 269. p.

⁶⁸ Uo. 270. p.

⁶⁹ Uo. 234. p.

⁷⁰ „Magyarországban mint minden szabad államban nagy szerepet játszottak régebben is a jogászok, prókátor-nemzet vagyunk barátain! – híres mondása volt Kölcseynek. De az újabb korban az volt a baj, hogy a mi jogászaink cserbenhagyták a magyar jogfejlődést és jogfogalmakat, a centrálisaiik táborához szegődtek... bürocraticus államok jogi intézményeinek receptiójával vélték megteremthetőnek nálunk a modern államot.” (Uo.)

⁷¹ „[A] modern állam jogállam, melyben a jog nemcsak az egyesek közti magánviszonyokban, hanem az egyes államtag és az állam közti viszonyokban is feltétlenül uralkodik. A modern állam szervezete tökéletesebb,

állam (közigazgatás) közti viszonyokra is kiterjeszti.⁷² Mindezt úgy, hogy bár az egyén az államhatalomnak alá van vetve, de a törvények által megszabott keretek között az állammal szemben megtartja az önállóságát. Érvelését a jogállamiság szempontjából megkerülhetetlen intézményre utalás gondolatával így zárja: „A modern állam közigazgatását kiváltképpen az jellemzi, hogy érvényt szerez a közigazgatás jogszerűsége kívánalmainak. A modern állam közigazgatási tevékenységében csupán oly eredményeket kíván elérni, melyek a jog (közigazgatási jog) határain belül elérhetők. A közigazgatás jogszerűségének biztosítására parlamentaris kormányzatú államban különösen szükség van, mert különben az ily kormányzatú államban a közigazgatásnak pártszempontok szerinti kezelése foglalhat helyet. A közigazgatás jogszerűségét kiváltképpen a közigazgatási bírászkodás biztosítja.”⁷³

Nem sokkal később jelent meg Balogh kolozsvári egyetemi előadásainak első nyomtatott változata *Politikai jegyzetek* címmel.⁷⁴ Az 1905-ben közzétett munkájában folytatja a jogállamiság kérdéséről kifejtett korábbi gondolatmenetét. A közigazgatási bírászkodás kapcsán megjegyzi, hogy valójában olyan tevékenységről van szó, amely az állami „legfőbb akarat” érvényre juttatását biztosítja. Úgy véli, hogy a törvény ignorálását jelenti, ha a közigazgatás az állami akaratot megtestesítő törvénytől eltérő „szubjektív akaratot” kifejezve jár el és dönt. A közigazgatás akarata jogállamban csak addig akceptálható, amíg törvényes. Álláspontja szerint a közigazgatási bírászkodással valósul meg a maga teljességében a jogállam: „A jogállam azt jelenti, hogy az államban nemcsak a magánjogok, hanem a köz- és közigazgatási jog is bírói védelemben részesítettik, hogy a jog uralma nemcsak a magánviszonyokban, hanem a közviszonyokban, az egyes és az állam közti viszonyban is biztosítottatik... [A] jog uralma ép azt kívánja, hogy a jogszerűség kérdése utólag megállapítható legyen s erre szolgál a közigazgatási bírászkodás.”⁷⁵ Négy évvel később, 1909-ben jelent meg immár monografikus igényességgel megírt tankönyvnek szánt *Az állam tudománya (politika)*. I. *Alkotmánytan* című műve.⁷⁶ Terjedelmes opuszában kiemeli, hogy a jog „csak keletkezésében és változtathatóságában nem állhat az állam felett.” A közcélok elérése során az államnak megvannak a jogi határai. Elsősorban a közigazgatási viszonyokat szabályozó jog határozza meg az állami cselekvés korlátait. Az „egyesekek” jogait sértő állami tevékenység esetében a közigazgatási bírászkodás intézménye biztosítja a jogvédelmet, illetve az állam jogi határok közé való „visszaszorítását”, elismerve a közigazgatási viszonyokban is, hogy a „jog által védett akarral” vagyis az „alanyi közjogokkal” állunk szemben. Mindennek szükséges intézményi előfeltételeként említi a hatalommegosztás doktrínájának érvényesülését.⁷⁷

közigazgatását kiterjeszti az emberi élet összes, közszabályozást igénylő tárgyaira, hatalma ellenállást nem tűr, de a polgárok jogait tiszteletben tartja.” (BALOGH ARTHUR: *Alkotmánytan*. Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár. 138. Stampfel. Pozsony – Budapest, 1903. 30–31. pp.)

⁷² BALOGH ARTHUR: *Közigazgatástan*. Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár. 151. Stampfel. Pozsony–Budapest, 1903. 21. p.

⁷³ Uo.

⁷⁴ *Politikai jegyzetek*. Balogh Arthur egyetemi tanár egyetemi előadásai. Kézirat gyanánt. Politzer-féle Könyvkiadó-vállalat. Budapest, 1905.

⁷⁵ Uo. 353–354. pp.

⁷⁶ BALOGH ARTHUR: *Az állam tudománya (politika)*. I. *Alkotmánytan*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1909.

⁷⁷ „A közviszonyoknak a joguralom alá helyezésére mellőzhet[et]len előfeltétel az állami főfunkciók szervei elkülönítése (az államhatalmak elválasztása), tehát a törvényhozás, végrehajtás és bírászkodó funkcióknak külön szervekre bízása. Mert csak így lehetséges egyfelől, hogy a végrehajtás szervei ezen funkciójukban

Fél évtizeddel később *Jogállam* címmel székfoglaló előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választása alkalmából, mely az akadémiai értekezések sorozatában nyomtatásban is megjelent.⁷⁸ A terjedelmes tanulmányban átfogó képet nyújt a jogállam történeti alakulásairól és intézményes viszonyairól. Álláspontja szerint a német államtudományi irodalomban a jogállamnak háromféle felfogása alakult ki. Az első típusnak azt tekinti, amelyben az állam legalapvetőbb célja a jog, mint a biztonság és rendfenntartás eszközének érvényre juttatása. Az államcél kizárólag a „jogfenntartásra” irányul, ezzel megakadályozva „az egyéniséget természetszerű sphaerájában elnyomó” és mindenbe beavatkozó rendőrállami tevékenységet. A második megközelítés szerint a jogállam valójában „alkotmányos államot” jelet, ahol a törvény uralma érvényesül és garantálva van az alapjogok érvényesülése. A 19. század elején erre használták legelőször a Rechtsstaat megnevezést. A jogállam e felfogása szerint a hatalommal való visszaélés megakadályozásának elégséges garanciája az alkotmányosság e formája, mely az egyén szabadságának kellő biztosítékot nyújt. Ugyanakkor az államhatalom gyakorlása során a mindennapi életben előforduló lehetséges egyéni sérelmekkel szemben más ezközt nem ismer, mint amit a középkori, illetve kora újkori természetjogi megalapozású állambölcsélet már megfogalmazott, vagyis az ultima ratioként felfogott ellenállási jogot. A harmadik értelemben felfogott jogállam koncepció lényegi vonása, hogy a jog nem az állam célját jelenti, hanem azt a módot, amely szerint az megvalósul. E felfogás értelmében a „jogállam a joguralmat minden téren megvalósító, közhatalmi működésében önmagát is a jog alá helyező, vagyis a közjogokat is bírói védelemben részesítő állam.”⁷⁹

Az egyes jogállam-felfogások bemutatását követően az európai állam- és jogfejlődés három „nemzeti” alapú történeti változatát veszi górcső alá. Ennek során azt vizsgálta, hogy a jogállam eszme miért a németeknél és nem az angol vagy a francia közgondolkodásban formálódott ki. A 20. század elejéig tartó fejlődési folyamat eredményéről a következőket írja: „A mai jogállam az állam lehető tökéletes alakja, mert midőn elismeri, hogy az állami viszony csak legfőbb fokán, a törvényben egyoldalú uralom, élete minden más nyilvánulása ellenben jogi szabványok közé szorul, hogy a jog minden emberi viszony felett áll, minden ellenkező ténnyel szemben érvényesülnie kell, tehát a közigazgatási szervek jogsértő tényeivel szemben is, az állami lét fő problémáját: az állam és egyes viszonyát teszi a jog eszméje által áthatottá a nélkül, hogy az államhatalom érvényesülésének ártana.”⁸⁰ És ami nélkül Balogh szerint nincs jogállam, az a közigazgatási bírászkodás. Tézis-szerűen állapítja

alárendeltessenek a törvényhozásnak, másfelől hogy amennyiben a jogot megsértik, a jogsérelem felett független szerv (a bíróság) ítélkezzék.” (Uo. 296. p.)

⁷⁸ BALOGH ARTHUR: *Jogállam*. Székfoglaló értekezés. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIV. köt. 8. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1914. A székfoglaló értekezés „kivonatát” szószerinti szövegrészek átvételével a *Jogállam* című periodika hasábjain tette közzé. Vö. BALOGH ARTHUR: *Jogállam*. Jogállam, XIII. évf. (1914) 2. sz. 81–92. pp.

⁷⁹ Uo. 5. p. Más helyen ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A jogállamnak az a felfogása, melyben a jog nem az államnak célját jelenti, hanem a módot, mely szerint az megvalósul (Stahl); az a felfogása, mely szerint az oly állam, melyben a jog minden viszonyban, tehát a közviszonyokban is, uralkodik, melyben maga az állam is cselekvését a jog alá helyezi, a mennyiben annak az objectív jogszabályokkal megegyezése bírói megállapítás tárgyává tétetik.” (Uo. 10. p.)

⁸⁰ Uo. 34. p.

meg, hogy „[a] közigazgatási bíraskodás a jogeszmét [meg]valósító állam betetőzése.” Azal azonban véleménye szerint szembe kell nézni, hogy a közigazgatási bíróságok hatásköre még mindig csak bizonyos jogok védelmére terjed ki.

Az akadémiai székfoglalójának megtartásával lényegében egy időben a Magyar Jogászegylet közjogi és közigazgatási jogi bizottsága által rendezett szakmai előadásorozaton tartott referátumában is szóba került a jogállamiság kérdése.⁸¹ Előadásában részletesen szólt a joguralom megvalósulásának alapfeltételét képező általános bírói jogvédelem fontosságáról, mely nem rombolja sem a kormány tekintélyét, sem a hatékonyságát. Utóbbi tekintetében megállapítja, hogy „a jogszerűséget és a közigazgatás kellő hatékonyságát, erejét nagyon is össze lehet egyeztetni.”⁸²

Baloghhoz hasonló véleményt fogalmazott meg a jogállamiság, alkotmányosság, jogvédelem és közigazgatási bíraskodás kérdésében Csekey István neves közjogászunk egyik korai művében. „Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték” című 1913-ban megjelent tanulmányában a „modern jogállami” működés alapvető pilléréként beszél a jogszerűen működő közigazgatásról, illetve „alkotmánybiztosítéki jelentőségű” közigazgatási bíraskodásról.⁸³ Álláspontja szerint „[c]sak a modern jogállam helyes felfogása eredményezte azt, hogy a közigazgatás is a jog uralma alá került, vagyis elismerést talált a közigazgatási törvényeknek úgy a közigazgatási szerveket, mint az egyeseket egyaránt megkötő, kötelező volta; más szóval: a közigazgatási törvényeknek alanyi jogot teremtő ereje. Ahol pedig alanyi jog van, ott annak védelmére is szükség van. S ez a szempont hozta létre a XIX. század második felében Európa-szerte a közigazgatási bíraskodást.”⁸⁴

Végül érdemes hivatkozni Egyed István, a két világháború közötti időszak jeles közjogásza, az igazságszolgáltatás rendszerének modernizálása tárgyában megjelent korábbi írásaira, melyekben a reform legfontosabb elemének a közjogi, illetve az alkotmányjogi bíraskodást nevezi. Csekeyhez hasonlóan a közigazgatási bíraskodást Egyed is alapvető „alkotmánybiztosítéknak” tekintette.⁸⁵ 1914 letelején a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain „A közigazgatás, mint alkotmánybiztosíték” címmel megjelent tanulmányában a közigazgatás „nagyerművű terjeszkedése” kapcsán az egyéni szabadságjogok fokozott védelmének kérdését veti fel. Úgy véli, hogy „a parlamentarizmus, népképviselő, miniszteri felelősség nem védik kellően az egyéni és közszabadságot”, mivel az „emberi gyarlóság” miatt tökéletlenül érvényesülnek: „Ellenben a közigazgatás, a közigazgatási bíraskodás állandóan bírói precizitással működik, minden kis esetben az utolsó fillér értékű egyéni jogot vagy érdeket megvédheti. A közigazgatásnak ezt a modern rendszerét, melyben a hatóságok tevékenységi köre és az egyéni szabadság a legpontosabban meg- és elvannak

⁸¹ BALOGH ARTÚR: *Előadás az 1914-es Magyar Jogászegyleti vitán*. In: A közigazgatás reformja. Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új folyam, VIII. köt. 57. füz. Franklin-Társulat. Budapest, 1914. 15–33. pp.

⁸² Uo. 19. p.

⁸³ CSEKEY ISTVÁN: *Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, VII. évf. (1913) 1. sz. 18–38. pp.

⁸⁴ Uo. 18–19. pp.

⁸⁵ EGYED ISTVÁN: *A közigazgatás, mint alkotmánybiztosíték*. Jogtudományi Közlöny, LXIX. évf. (1914) 4. sz. 35–36. pp. Stipta István Egyed és Csekey mellett Somlyódy Istvánt is megemlíti, aki szintén alkotmánybiztosítéknak nevezte a közigazgatási bíraskodást. Vö. SOMLYÓDY ISTVÁN: *A magyar bírói függetlenség mint egyik alkotmánybiztosíték kiépítéséről*. Wesselényi. Szeged, 1906. (Lásd STIPTA ISTVÁN: *A történelmi alkotmány és a közigazgatási bíraskodás...* 314. p.)

határolva, minden egyéni jog és a közszabadság védve: nevezik a németek jogállamiságnak. Ebben a jogállamiságban látják szemben más nemzetek rendszereivel a legfontosabb alkotmánybiztosítékot.⁸⁶

Egyed szerint a hazai közigazgatás – vagy ahogyan fogalmaz, a „magyar önkormányzat” – elsősorban a „történelmi formákhoz való ragaszkodás” biztosítékai révén tölti be az „alkotmánybiztosító szerepet”. E mellett azonban fontosnak tartja, hogy a formális biztosítékok valós tartalmat nyerjenek: „Megyei ellenállásra, tisztviselők létfenntartásának kockáztatására többé az alkotmány megvédését nem szabad bízni, hanem az önkormányzat formáit életerővel kell megtölteni, hogy valóban jó, tökéletes közigazgatást végezhesen, az egyéni jogokat védje, a kormány törvénytelenégeit bírói úton semmisíttesse meg. És akkor a magyar közigazgatás be fog lépni a modern államok jogi kultúrközösségébe és a leghatalmasabb tényező lesz a jogállam felé haladásban.”⁸⁷

Két évvel később terjedelmes tanulmányt tett közzé a *Városi Szemlében* „Az alsó fokú közigazgatási bíraskodás” címmel.⁸⁸ Az 1916-ban megjelent írásában állást foglal a jogállamiság fontos biztosítékát jelentő ítélkező fórum tevékenységének kiterjesztése mellett. Álláspontja szerint az egyre szélesedő és a jövőben tovább bővítendő hatáskörű közigazgatási bíraskodás immár az „alsófokú” ítélkező fórumok felállítását igényli hazánkban. A jogállamiság elvének érvényesülése nem teszi halogathatóvá ennek megtételét: „... ha törvényhozásunk egyelőre akár elvi, akár célszerűségi szempontból nem is fogadná el a közigazgatási bíraskodás általánosításának eszméjét, az eddigi tapasztalati tényekből vont okszerű következtetés a bíraskodás kiterjesztésére mutat; ez a következmény pedig az alsófokú bíraskodás megszervezésének szükségességét vaskövetkezetességgel vonja maga után.”⁸⁹

A magyar alkotmányos állam megteremtésének idején a jogállamiság – jogérvényesítés – jogvédelem – közjogi bíraskodás összefüggéseinek vizsgálata az utókor számára mindenképpen hasznos tanulságokkal jár. Ma sem lehet számunkra közömbös annak felidézése, hogy a hazai gondolkodók miként vélekedtek minderről a társadalmi-gazdasági felemelkedést hozó dualizmus korszakában. Konklúzió gyanánt megállapítható, hogy a korszak jog-, állam-, és politikatudósai, illetve „szakpolitikussai” a modern jogállam elengedhetetlen attribútumának tekintették a végrehajtó hatalom, a közigazgatási hatóságok által okozott egyéni jogsérelmek független bíróság általi jogorvoslását és ezáltal az alapvető jogok érvényesülését.

⁸⁶ EGYED ISTVÁN: *A közigazgatás, mint alkotmánybiztosíték...* 36. p.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ EGYED ISTVÁN: *Az alsó fokú közigazgatási bíraskodás*. Városi Szemle, IX. évf. (1916) 5-6. sz. 188–221. pp.

⁸⁹ Uo. 191. p. Egyed István a két világháború között és a háború utáni néhány évben e tárgykörben számos publikációt közölt: Vö. EGYED ISTVÁN: *Jogállam*. Jogállam, XXVIII. évf. (1929) 4-5. sz. 149–156. pp.; *Közjogi kibontakozás*. Új Ember, I. évf. (1945. november 25.) 16. sz. 1–2. pp.; *Az emberi alapjogok*. Új Ember, II. évf. (1946. március 24.) 12. sz. 1–2. pp.; Egyed felszólalása. In: *A Közigazgatási Bíróság reformja* (A Magyar Jogászegylet közigazgatási szakosztályában tartott előadások és hozzászólások). Jogászegyleti Szemle, I. évf. (1947) 2. sz. 20–25. pp.; *Alkotmányjogi bíraskodást!* Új Ember, III. évf. (1947. május 4.) 18. sz. 1–2. pp.; *Az emberi alapjogok biztosítása*. Új Ember, III. évf. (1947. június 15.) 24. sz. 1–2. pp.; *A mi alkotmányunk*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1947. (Reprint kiadás: Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016.)

JÓZSEF SZABADFALVI

RECHTSSTAATLICHKEIT – RECHTSDURCHSETZUNG – RECHTSSCHUTZ –
ÖFFENTLICH-RECHTLICHE GERICHTSBARKEIT IN DER UNGARISCHEN
RECHTS- UND STAATSWISSENSCHAFTLICHEN LITERATUR DER ZEIT
DES DUALISMUS

(Zusammenfassung)

Die vier Begriffe im Titel sind eng miteinander verbunden. Die Frage der Rechtsstaatlichkeit setzt die Durchsetzung individueller Rechte und deren Verteidigung im Falle ihrer Verletzung voraus, wobei der öffentlich-rechtliche Gerichtsbarkeit eine besondere Rolle zukommt. Das System des öffentlich-rechtlichen Rechtsschutzes wurde durch Werken der ungarischen Rechtsliteratur aus dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts nach den rechtsstaatlichen Kriterien der konstitutionellen Demokratie begründet. Die prominentesten Vertreter der ungarischen Rechts- und Staatswissenschaften der Dualismus-Ära, Rechtsgelehrte, Politologen und sogar in der praktischen Welt der Politik tätige Rechtspublizisten spielten dabei eine bedeutende Rolle. Die Studie versucht eine skizzenhafte Rekonstruktion der theoretischen und zum Teil auch praktischen Ideen und Vorschläge, die in dieser Zeit entstanden sind.